

AVANÇ DE LA
PRIMERA CAMPANYA
D'EXCAVACIÓ
ARQUEOLÒGICA
AL CASTELL
DE GUIMERÀ

*Per Josep E. Medina Morales
Joan-Ramon González Pérez*

5

1. SITUACIÓ

La població de Guimerà es localitza al bell mig de la vall del Corb, en allò que és la part alta i més definida d'aquest riu. La seva estratègica situació ve reforçada en trobar-se tot l'hàbitat distribuït de forma esglaonada pel pendent meridional d'una elevació que a manera d'esperó destaca de les serres que marquen la dreta del Corb. Aquest adequat emplaçament fou triat com a base d'un castell construït al cim i a partir del qual creixeria el nucli habitat pel vessant de solana, fins a la mateixa vora fluvial. Una àmplia barrancada pel costat nord constitueix una mena de fossat natural que aïlla l'elevació, la qual s'uneix a les terres altes del marge septentrional del riu per la banda de llevant, indret on fou bastit el temple gòtic que encara manté la típica jerarquització urbanística dels pobles alt-medievals: castell a la part més alta; a poca distància, però una mica més baixa, l'església, i seguint pel pendent sud, les cases.

1.1 Coordenades:

- a) Full 390 "Cervera" del Mapa Nacional E:1.50.000 (2a edició, 1950).
Longitud 1° 11'16" (4° 52'26" de Madrid). Latitud 41° 33'55". Altitud, 555 m.
- b) Full 390 "Cervera" M-781, edition 4-A MS (1960).
31TCG488034.

2. DADES HISTÒRIQUES

La primera referència del castell de Guimerà és de l'any 1038, i torna a ser citat l'any 1077, juntament amb la veïna fortalesa de l'Ametlla.¹

L'any 1333 el castell posa en evidència la seva fortalesa quan va desistir d'atacar-lo el veguer Copons en un episodi dels conflictes originats entre els partidaris del fill d'Alfons el Benigne i els de la seva madrastra.² Durant els anys següents la fortificació és afectada pels diferents esdeveniments que hi ha a la història de Catalunya: Guerres de Joan II, dels Segadors, etc. Però fou durant la I Guerra Carlina que el castell visqué la seva darrera aventura bèl·lica, la qual motivà el progressiu enrunament dels seus murs.³

Sortosament no totes les dades històriques són de lluites i destruccions. Es conserva, per exemple, un interessant inventari de l'any 1402 on es parla d'algunes cambres,⁴ que actualment gràcies a l'excavació realitzada poden ser identificades; cosa semblant passa amb posteriors inventaris i sobretot amb l'execució d'obres durant el segle XVI que adequen la vella fortalesa medieval als nous gustos renaixentistes i a les noves necessitats d'emmagatzematge vinícola mitjançant l'edificació de dos cups, entre d'altres dependències.⁵

Després d'un temps d'abandonament i espoli dels seus carreus, l'any 1971 passa a mans de la Diputació de Lleida. Dos anys després es fan uns primers treballs de consolidació de la torre. L'any 1984 es produeix una intervenció de major consideració que afecta tot l'entorn de la torre cilíndrica (malauradament s'efectuà sense control arqueològic) i en especial la seva base, que fou refeta fins a l'alçada del primer pis pel costat de llevant, on era perduda la meitat de la torre, caiguda a principis d'aquest segle.

Vista general de Guimerà des de l'oest. (Servei d'Audio-visuals de l'IEI)

El Castell de Guimerà des de l'est. (Servei d'Audiovisuals de l'IEI)

3. EL PERQUÈ D'UNA EXCAVACIÓ

El castell de Guimerà es caracteritza per ser un edifici que al llarg de la seva història ha sofert diferents modificacions en la fisonomia, fins arribar al punt que va desaparèixer en gran part després del seu abandonament i el consegüent espoli que s'hi va produir.

La sensació de desolació que colpia el visitant de la fortalesa solament era compensada per la magnífica vista de les teulades que esglaonades cobrien tot el pendent meridional, així com el sector de la vall del Corb dominada per la població guimeranenca. Veritablement de l'antic castell de Guimerà solament restava dempeus la meitat occidental de la torre de guaita, a partir de la qual s'havia originat tota la fortificació des del segle XI, envoltada per un mur perimetral amb evidents senyals de successives refraccions segons les necessitats defensives i constructives de cada moment, i entremig d'ambdues estructures, solament munts de terra i pedres que amagaven possibles restes de les dependències, cosa manifestada per l'existència de dos cups visibles parcialment a poca distància de la banda sud-occidental de la torre.

A més d'aquells darrers dipòsits, la persona encuriosida podia observar, gràcies a l'enderrocament oriental de la primitiva torre de guaita, com era la seva estructura interior; casualment el resultat era tot un didàctic tall vertical on es podia observar la planta inferior coberta per volta (aspecte perdut, des del punt de vista contemplatiu, amb la consolidació de l'any 1984); per sobre, la primera planta, on donava l'elevada porta d'accés orientada al sud-oest; el nivell d'embigat que feia de sostre d'aquest pis principal i base del segon, el qual a la seva vegada era cobert per una volta hemisfèrica que servia de base a la terrassa exterior, on defensats per merlets guaitaven vigilants els defensors. Aquest tipus de torre correspon al model més abundantment construït durant el segon terç del segle XI, la qual pertanyia a la segona fase d'evolució tipològica d'aquesta peculiar defensa alta edat mitjana catalana.⁶

Igualment es podia continuar veient l'inici de la muralla que tancava la població, el tram més ben conservat de la qual era al costat est de la fortalesa; des d'ací començava el seu periple de protecció de la vila, englobant primer l'església, des d'on baixava perpendicularment cap al riu, curs que seguia paral·lelament fins a iniciar una nova línia transversal que s'unia novament pel nord-oest amb el mur del castell.⁷ Gairebé segur que l'observació d'aquell primer tram de muralla, bastant ben conservat si no fos pel seu aprofitament com a suport dels nínxols del cementiri bastit a banda i banda, quan ja havia perdut la seva utilitat defensiva, faria reflexionar el sensible visitant sobre la fugacitat de les coses i la permanent tendència de l'home a treure un rendiment de les velles construccions dels avantpassats.

La veritat era que, independentment de raons més o menys filosòfiques, calia donar una utilitat a la fortalesa, més adequada als temps actuals. L'Ajuntament de la localitat, conscient de la vàlua, per tothom reconeguda, del conjunt històric-artístic de Guimerà, va pensar amb encert que una visita normal de la població finalitzava pujant dalt del castell, però així com la passejada pels pendents, però atractius carrers podia fer-se amb relativa facilitat, no la feixuga ascensió al solar de la vella fortalesa. Per aquesta raó sol·licità al propietari del castell l'adequació d'uns accessos fàcils, cosa que acceptà favorablement la Diputació de Lleida, i encarregà el projecte a l'equip d'arquitectes format per Josep Àngel Corbella i Carles Llop.

Però, sortosament, el compromís institucional no finalitzà allí, i l'entitat propietària, personalitzada en el diputat-president de la comissió de Patrimoni, senyor Santiago Sindreu, demanà al Servei d'Arqueologia de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs l'execució d'unes excavacions prèvies. La proposta fou acceptada no solament per l'interès específic del castell sinó perquè cau perfectament en una de les línies de recerca que porta aquest servei. El segon dels autors d'aquest treball, com a responsable del Servei d'Arqueologia citat, confeccionà un projecte d'excavació, que fou acceptat. Fou contractat el primer dels signants per portar la direcció de l'obra.

Malgrat les primeres reticències per part d'alguns guimeranencs, que veien en aquesta fase arqueològica un perill per efectuar la intervenció inicialment pensada, la col·laboració en el projecte fou total i es personificà en el suport de l'alcaldeessa, Maria Salvador. Actuant el mateix Ajuntament, com a empresari dels quatre obrers, Joan Florensa, Xavier Roselló, Jaume Llot i Josep Balcells, els quals portaren el treball físic de l'obra, aconseguí un especial rendiment del pressupost, que pràcticament s'incrementava en un 50%, en no haver de contemplar els acostumats beneficis empresarials.

Aviat el resultats obtinguts superaren totes les primeres expectatives, i el progressiu descobriment dels murs de les dependències del castell sota els metres de runa, aconseguia no solament acontentar els més pessimistes i desconfiats, sinó també omplir de satisfacció tots els implicats en el projecte.

4. DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES LOCALITZADES

L'objectiu de la intervenció arqueològica al castell de Guimerà pretenia la delimitació de l'àmbit de la fortalesa, localització, excavació i datació de les estructures conservades, i l'estudi complementari de les muralles de la població.

El procés d'excavació va començar per la divisió de la fortificació en tres sectors: el sector 1 o part oest, el sector 2 o part est, i el sector 3 o pendent meridional, tenint com a centre la torre. Cada sector se subdividia en àmbits segons les habitacions o estructures tancades que s'anaven localitzant.

El treball de neteja s'endegà excavant la capa superficial, cosa que permetia localitzar els murs que delimitaven les estructures. Després es treballava independentment en cadascuna d'elles, treient els nivells d'enderroc corresponents a les darreres fases del castell. Aquest procés s'inicià pel sector 1, no per cap motiu especial, sinó per una raó de tipus pràctic, ja que era més fàcil l'abocament de la terra escavada per aquesta banda de la fortalesa.

Vista general de l'habitació més gran del sector I. (Servei d'Audio-visuals de l'IEI)

Començada l'excavació ens trobàrem tota una sèrie d'estructures de murs delimitadors de diferents habitacions, algunes interconnectades a través d'obertures o portes, que donaven a un mateix passadís, i d'altres totalment aïllades, a les quals és probable que s'accedis a través d'escales o des de la planta superior. L'estratigrafia és la pròpia d'un moment d'enderrocament, cosa que afavoriria l'espoli sofert a posteriori per aconseguir pedra per construir noves edificacions a la vila de Guimerà. Aquest fet no és novedós, ja que generalment qualsevol edifici noble ha estat considerat pedrera fàcil per a noves edificacions, la qual cosa ha provocat que molts dels nostres edificis emblemàtics avui dia siguin només restes ruïnoses. El que vam observar, una vegada excavat aquest sector, és la constant modificació de l'edifici; així, per exemple, ens trobem portes i arcades tapiades, noves portes obertes en llocs diferents a l'original, murs reparats, noves construccions, etc. Fet aquest que demostra la constant evolució i diversificació en l'ús dels diferents habitacles i d'altres elements del castell, tal com queda recollit en la documentació ja esmentada.

Podem dir que el sector I es caracteritza per presentar un probable pati empedrat amb lloses ben escairades, que s'adossa a la torre i també directament a la roca, sobre la qual descansen els murs i que en una part s'ha anivellat aprofitant-la igualment com a terra. De l'angle sud-oest surten unes escales per accedir directament a la part superior de dos grans cups, de forma cilíndrica, conservant interiorment les típiques rajoles envernissades o cairons, inscrits dins de sengles estructures quadrangulars, adossades entre si, les quals, exteriorment, en el seu angle nord-oest presenten el sistema habitual de buidament: la cubella o dipòsit excavat per col·locar un recipient que recollia el líquid, el qual sortiria pel caneller o aixeta que es troba a uns 50 cm per sobre del fons d'aquella; probablement aquests dipòsits corresponen als construïts al segle XVI, segons la documentació conservada.⁸ Davant les escales citades es troben les restes d'una premsa oleovinícola. Tots aquests elements ens

indiquen que ens podem trobar en un àmbit dedicat a l'emmagatzematge i elaboració de productes del camp.

Al costat nord dels cups hi ha el passadís d'entrada a les diferents estances (no sabem si hi havia una porta que comunicés l'àmbit de la torre amb aquest sector, conseqüència de la neteja no controlada efectuada amb motiu de la seva restauració). Seguint pel passadís trobem una sèrie d'habitacions a la dreta; la primera cambra aprofita el buit sota l'arcada d'una escala, de gran dimensions i feta de carreus ben escairats. Podria tractar-se de l'escala principal per accedir al pis superior de la fortalesa. Als fons d'aquesta habitació hi ha una porta, cegada per un muret de maçoneria grollera, que permetria accedir a una habitació de planta rectangular, la qual resta pendent d'excavació per haver localitzat nivells diferents a l'enderroc general. Continuant pel passadís, i novament a mà dreta, trobem una nova habitació, de mides majors a les anteriors, de planta rectangular i amb l'eix més orientat vers el nord-sud, la qual conserva l'arrancada d'un arc transversal situat al mig per sostenir l'embigat del sostre. Aprofitant aquesta arcada, i quan l'habitació ja era colgada parcialment per l'enderroc, es construï un muret de maçoneria grollera per subdividir-la en dues estances, una encara per excavar, però que presenta una porta en el seu vessant nord que posaria en contacte aquest àmbit amb un espai fora de l'edifici principal i entre la muralla perimetral de la fortalesa.

Aquest primer sector acaba en una gran sala de forma rectangular, que ocupa tota l'amplada de l'edifici, i on podem observar tres arrancades d'arcs, separats entre si per una distància d'uns tres metres, que sostindrien el sostre de fusta del pis superior.

Fora dels murs oest i nord de l'edifici principal, i entre aquest i les muralles va aparèixer l'espai esmentat anteriorment, a manera de corredor, que arriba fins al sector 2. Aquest camí quedava com-

Vista de l'àmbit entre l'edifici principal i la muralla perimetral del nord. (Servei d'Audio-visuales de l'IEI)

partimentat per un parell de portes; una al costat occidental, molt perduda, i l'altra a la banda septentrional, amb una arrancada d'arc dovellat de mig punt. Un dels aspectes a estudiar és quina funció tenia tancar aquest espai en diferents àmbits, si era perquè es van utilitzar com a zona d'estable i per tant quedava englobat dins de l'edifici com un element més, o bé per qüestions més relacionades amb la defensa.

Quant al sector 2 o banda est de la fortalesa, s'ha seguit el mateix procés que en el primer sector, tot i que resta encara per excavar l'angle més oriental. Es tracta d'una prolongació dels habitacles dedicats als treballs domèstics; això queda patent per exemple en l'aparició d'un nou cup (tres en total en tot el castell), i per davant d'aquest, una sèrie de quatre dipòsits dedicats a l'emmagatzematge de gra (possiblement construïts en els darrers moments d'habitabilitat de la fortalesa, segons es pot deduir pel sistema de construcció emprat: guix, fragments de teules i pedres irregulars), dels quals encara es poden trobar parions en diferents cases de la població situades prop del castell.

A l'extrem oriental del sector 2 es troba una construcció singular, clarament visible des de l'exterior de la fortalesa, caracteritzada per presentar un tipus d'aparell regular de gran mida i roca arenisca, diferent a la calcària emprada a la resta de l'edifici.

En l'angle sud-est, ja amb la unió amb el sector 3, hi ha una habitació rectangular que estaria coberta per una volta d'aresta feta de guix, la qual té una gran potència de material d'enderroc; solament va ser excavada parcialment, ja que, per la seva situació en el començament del pendent sud, es va estimar més útil acabar-la d'estudiar quan es realitzés una propera campanya lligada plenament a la construcció dels accessos de la fortalesa pel sector 3.

Vista general dels dipòsits de gra del sector 2. (Servei d'Audio-visuals de l'IEI)

5. MATERIALS

En un edifici com el castell de Guimerà, amb una pervivència d'uns nou segles, cal pensar que els materials, tant ceràmics com d'altres tipus que hi poden aparèixer, han de ser molt variats i de diferent tipologia, amb la possibilitat de trobar fins i tot restes anteriors a l'època de la seva construcció. El procés d'excavació ens ha proporcionat una variada col·lecció de materials ceràmics, gairebé tots molt fragmentats, exceptuant-ne algun de complet, com a rara excepció.

Tenint en compte que l'excavació s'ha efectuat a les capes corresponents a l'enderroc de la fortalesa, la cronologia dels materials localitzats oscil·la principalment entre el segle XV i el segle XX, si bé s'han trobat fragments de moments anteriors, i destaquen com a fet curiós alguns pertanyents a l'època ibèrica.

Les formes ceràmiques amb una cronologia més precisa són les de decoració de reflex metàl·lic (S. XV-XVI), les decorades en blau (S. XVII-XVIII) i les polícromes (S. XVIII), les quals pel fet de sortir barrejades amb d'altres de tipologia més moderna tenen la data d'amortització dins del segle XIX.

El tipus ceràmic predominant en tots els estrats és la ceràmica reduïda del tipus Verdú; després segueix el conjunt de les ceràmiques envernissades amb diferents tonalitats: marrons, melades, groguenques i verdoses. Com a exemple del diferent material ceràmic trobat durant els treballs d'excavació, mostrem una selecció de les tipologies indicades aparegudes a la unitat estratigràfica 21 (UE21) corresponent a l'enderroc que colgava una de les primeres habitacions del sector 1 (figs. 1 a 4 i gràfiques 1 i 2).

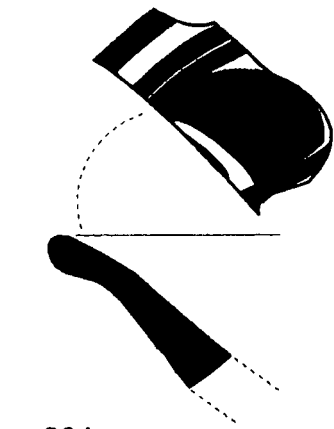
A més dels fragments ceràmics, també han aparegut fragments de metalls, vidres, ossos d'animals, restes de roba i fins i tot soles de sabates. Però probablement allò més destacable foren els elements arquitectònics localitzats durant l'excavació; per exemple, els carreus amb marques de picapedrer, interessants per a un estudi dels mestres d'obra que van construir i modificar les diferents estructures del castell de Guimerà i d'altres indrets; bases i fusos de columnes; llindes motllurades; fragments d'arquivoltes semicirculars amb decoració de puntes de diamant, etc.

6. CONCLUSIÓ

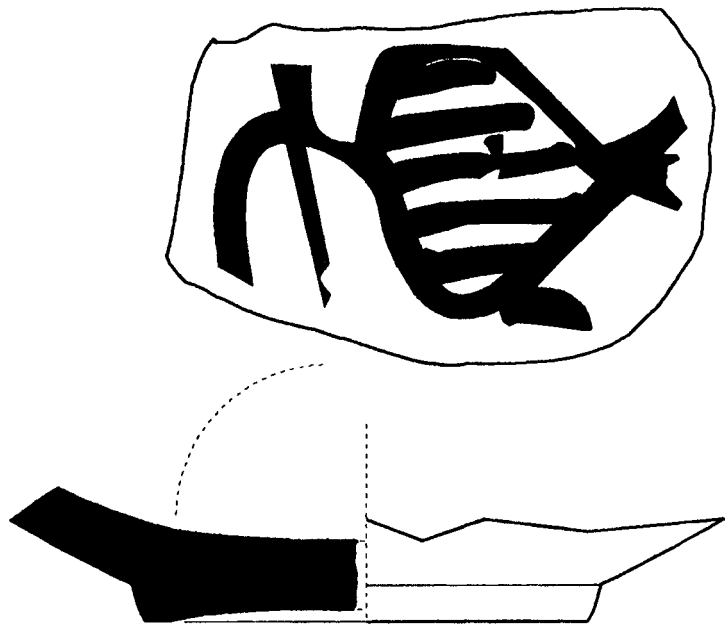
En primer lloc cal insistir que els resultats obtinguts en la primera campanya d'excavació del castell de Guimerà són completament provisionals, ja que afectaren exclusivament els nivells superficials i d'enderroc més moderns que cobrien la fortalesa. Cal esperar els futurs estudis previstos per concretar més acuradament les dades.

El resultat més destacable dels treballs efectuats fins a la data és el coneixement de la planta baixa de la darrera fase d'utilització de la fortalesa (S. XVIII-XIX). Després d'una primera observació es pot deduir que correspon a l'evolució habitual de molts castells de la zona: una primera fase eminentment defensiva, seguida d'una més residencial, per finalitzar amb una fase més lligada a un centre d'explotació agropecuària.

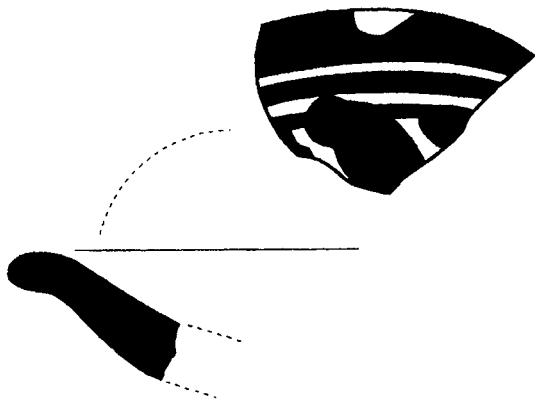
Finalment, el destí més comú de moltes fortificacions es produeix també en el castell de Guimerà; després de l'abandonament segueix un procés d'enderroc i espoli dels materials, fins al punt de desaparèixer gran part de les estructures. Sortosament les noves inquietuds de rehabilitació d'aquests vells monuments han fet possible endegar un projecte per a Guimerà, el qual no s'ha limitat exclusivament a la consolidació arbitrària d'alguns murs, sinó que abans ha comptat amb un estudi arqueològic previ i imprescindible per poder executar acuradament el projecte de recuperació de la fortalesa. Encara resta una important tasca per fer, la qual, continuant amb la labor d'equip efectuada fins al moment, permet augurar el millor dels resultats.

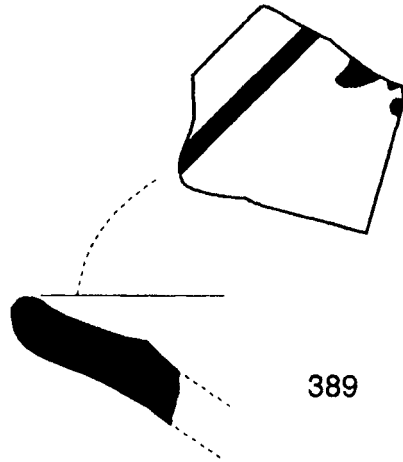
384

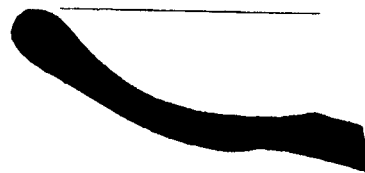
385

383

389

391

Figures 383, 384 i 385, fragments de ceràmica envernissada en blanc amb decoració blava. Figures 389 i 391, fragments de ceràmica envernissada en blanc amb decoració policroma. (Castell de Guimerà UE 21).

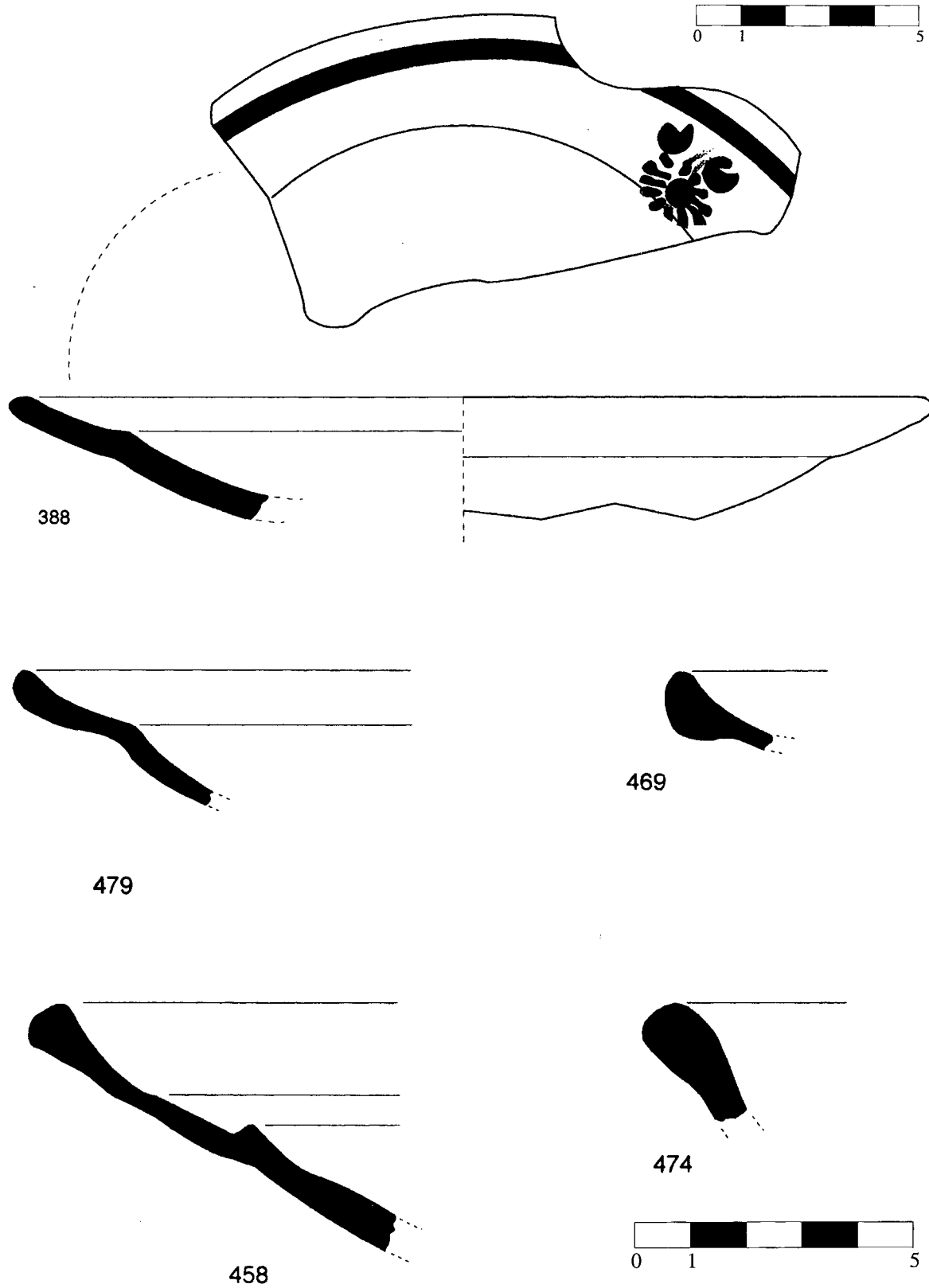
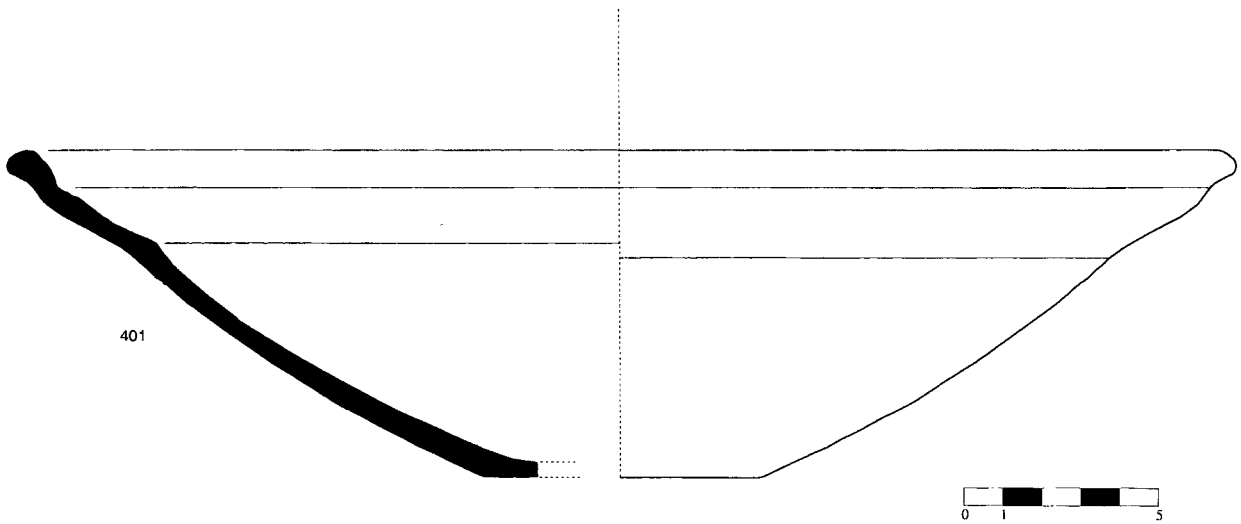
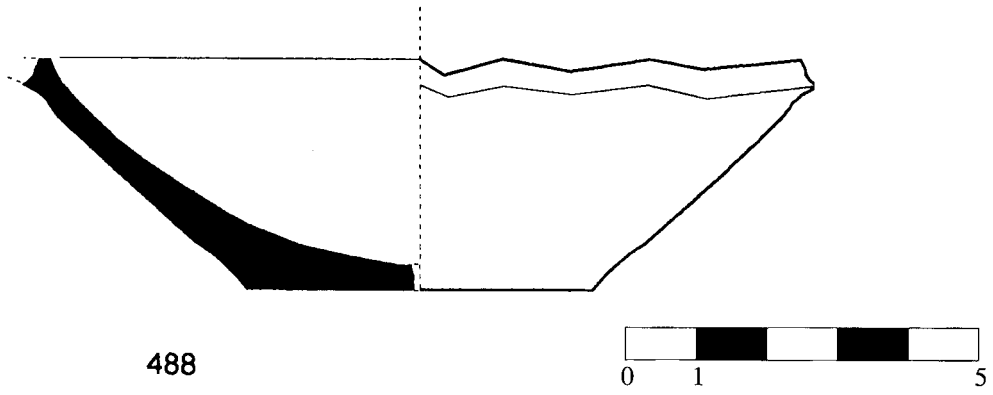
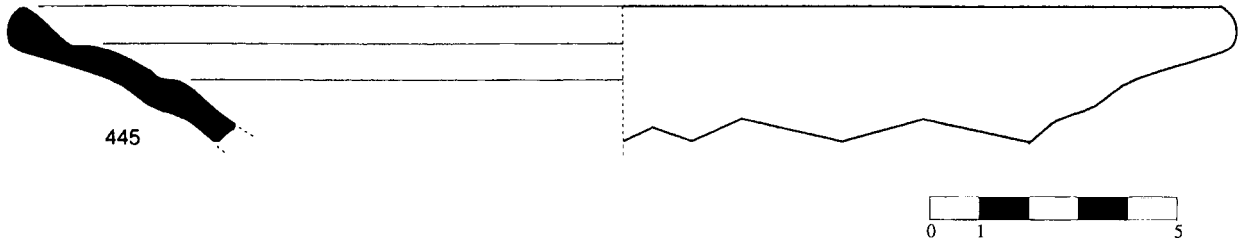
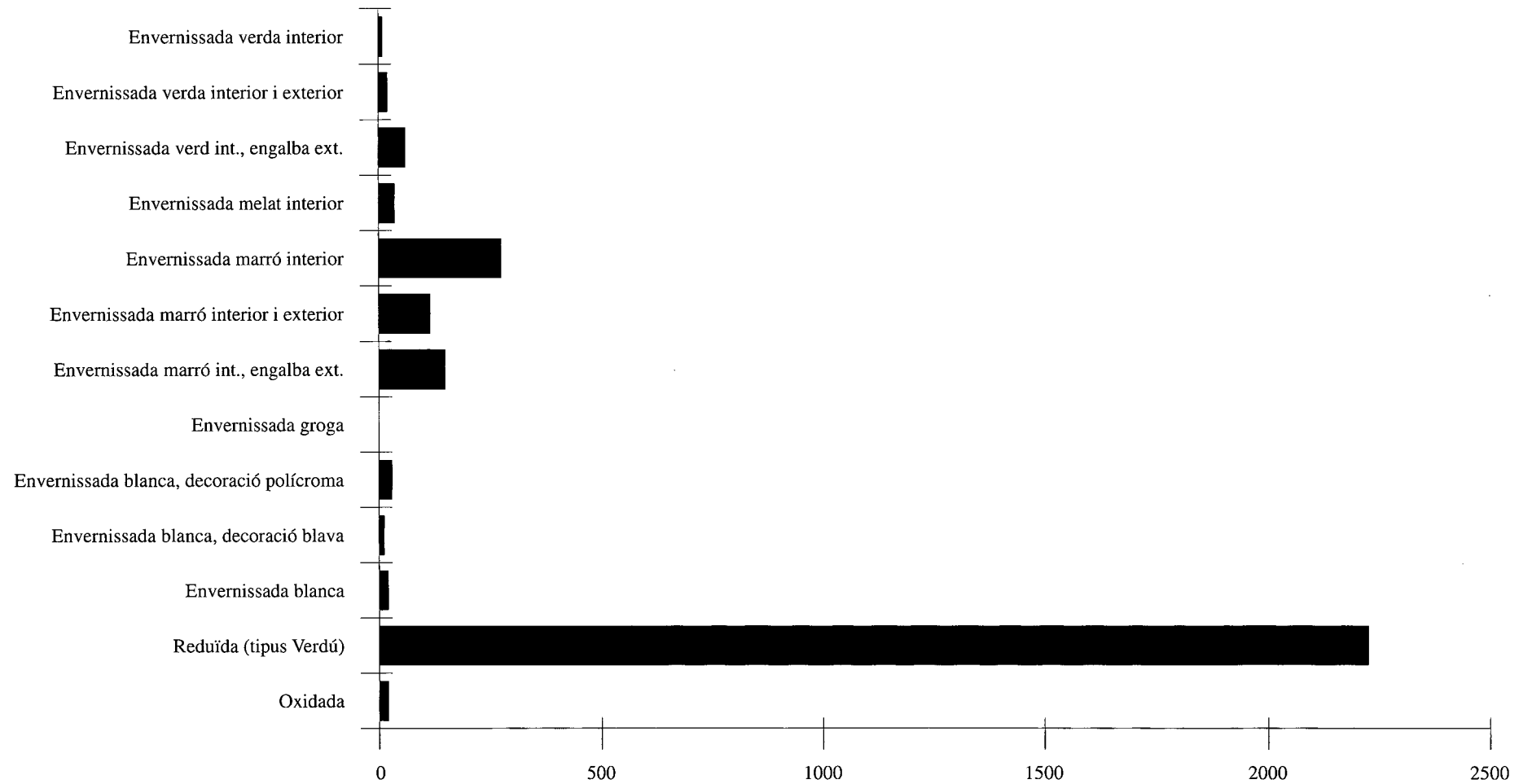

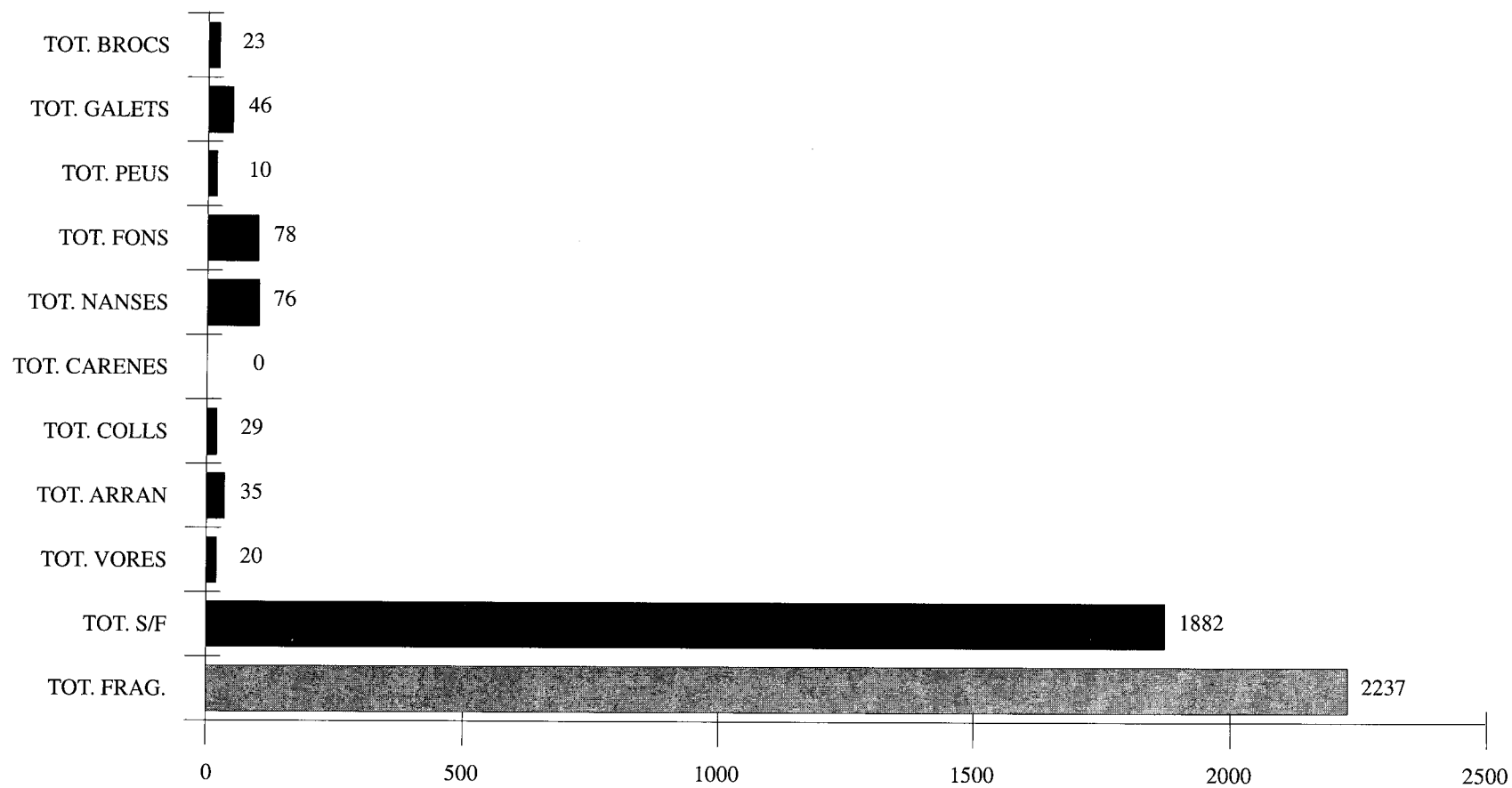
Figura 388, fragment de ceràmica envernissada en blanc amb decoració policroma. Figures 458, 469, 474 i 479, fragments de ceràmica envernissada en melat i oxidada exteriorment. (Castell de Guimerà UE 21)

Figures 445 i 488, fragments de ceràmica envernissada en melat i oxidada exteriorment. Figura 401, plat de ceràmica envernissada en marró interiorment i oxidada per fora. (Castell de Guimerà UE 21)

Gràfica 1. Comparació del número de fragments de la UE 21. Eix vertical, tipus ceràmic. Eix horitzontal, quantitat de fragments.

Gràfica 2. Comparació dels tipus de fragments de la ceràmica reduïda de la UE 21. Eix vertical, tipus de fragments, eix horitzontal, quantitat.

1. CAPDEVILA, S.: *El Castell de Guimerà*, Tarragona, 1927, p.8.
2. CAPDEVILA, S.: Op. cit., p. 12.
3. DUCH, J.: "El setge de Guimerà a la Primera Guerra Carlina", a *El Castell de Guimerà*, Col·lecció Vil·les i Ciutats, Diputació de Lleida, Lleida, 1990, p. 169-174.
4. CAPDEVILA, S.: Op. cit., p. 14-20.
5. CAPDEVILA, S.: Op. cit., p. 24-26.
6. GONZÁLEZ, J.R. i J. XANDRI: "El Pilar d'Almenara: estudi i seguiment arqueològic arran de l'obra de restauració", a *XXIII Jornada de Treball de Grup de Recerques de les Terres de Ponent*, Agramunt, 1989 (en premsa).
7. DUCH, J.: "Característiques de la ciutat medieval. Les Muralles", a *El Castell de Guimerà*, Col·lecció Vil·les i Ciutats, Diputació de Lleida, Lleida, 1990, p. 139.
8. CAPDEVILA, S.: Op. cit., p. 24-25.